

Toplumsal Olayların Etkisiyle Gelişen Üç Büyük Akımın Türk ve Dünya Edebiyatında İzleri

Ömer Tuğrul KARA¹

Özet

Sözlü anlatımın yerini yazıya bıraktığı tarihlerden günümüze kadar insanoğlu, anlayış ve duyuş biçimlerini diğerlerinden daha etkili ve farklı olarak ifade etmek istemiştir. Bu durum zaman içerisinde edebiyat ve fikir adamlarının düşünüş tarzlarını etkilemiştir. Toplumsal ve siyasal olaylar bu etkileşimin tetikleyici unsurları olmuştur. Hümanizm, Rönesans ve Fransız İhtilali gibi tarihi derinden etkileyen toplumsal devinimler, edebî anlayış ve duruş biçimlerini yönlendirip, şekillendirmişlerdir. Bu biçimlenişin ve hareketliliğin edebiyatta karşılığı edebî akımlar olmuştur. Siyasal ve toplumsal olayların filizlendirdiği klasisizm, romantizm ve realizm akımları hem Batı hem de Türk edebiyatının temelini oluşturmuştur. Bu üç büyük akım edebiyatın çeşitlenmesine, farklı duyuş ve düşünüşün ortaya çıkmasına hizmet etmiştir.

Anahtar Sözcükler: Edebi akımlar, Klasisizm, Romantizm, Realizm

The Indication of Three Main Movements In Turkish And Global Literacy Developed Under The Effect Of Social Issues

Abstract

From the date when oral narration left its place to the written expression to nowadays, the human kind has always wanted to express his comprehension and feeling abilities more different and effective than the other kinds. This case has gradually effected on the styles of thinking of literary men and headworkers. Social and political events became the trigger elements of this interrelation. Social movements such as Humanism, Renaissance and the French Revolution managed and formed the literary conceptions and attitudes. This formation and evolutions led to start the literary movements. Classicism, Romanticism and Realism which were formed by the social and political movements has been the basic of both the West and Turkish Literature. These three great Movements has served for the varieties of the literary and caused to appear different feelings and thinking.

---

¹ Türkçe Eğitimi Bilim Uzmanı - Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Bölümü Doktora Öğrencisi, gevheri76@hotmail.com

Key Words: Literary movements, Classicism, Romanticism, Realism

Giriş

Sözlü eylemlerin yerini yazının aldığı zamandan bu yana insanlar kendilerini ifade etmenin etkili birçok yolunu aramışlardır. Böylelikle kendilerinden sonrakilere bırakacakları eserlerin ölümsüz olacağını düşünmüşlerdir. Bu anlamda yazının kullanılabilceği en etkili ve estetik saha da tabî ki edebiyat olmuştur. Zaman içerisinde edebiyatta ve fikir dünyasında insanların görüş, duyuş ve anlayışları bakımından farklılıklar görülmeye başlanmış dolayısıyla edebî akımlar ortaya çıkmıştır. Edebiyat akımlarının meydana gelişinde çeşitli sosyal, siyasî, ekonomik, kültürel olaylar ve bu olaylar çerçevesinde ortaya çıkan felsefi, kültürel, estetik perspektifler vardır.

“Toplumsal düzenin ve onun değişiminin bir gereği olarak, dünya görüşü ve sanat anlayışı bakımından birleşen kişilerin, eserleriyle ortaya koydukları ve sürdürdükleri ilkelerin toplamından doğan tutarlılığa edebiyat akımı denir” (Özkırımlı, 1981, s.411). Meslek, okul, ekol, çığır, mektep gibi isimlerle anılan edebî akımlar; edebiyatı çeşitlendirmek, monotonluktan kurtarmak, farklı görüş ve duyuşlara yer vermek amacı gütmüştür. Her yeni edebî akım kendinden öncekini eleştirmiş, reddetmiş, hayal ve hakikati karşılaştırmış, farklı bir düşünceyi ortaya koymuştur. Edebiyat akımları ortaya çıktıkları andan itibaren insanlığın düşünüş ve kavrayış mekanizmasına doğrudan müdahale etmiştir. *“Yazın akımlarının gelişmesine bakıldığında, bu akımların salt yazına özgü olmadığı genel, bir sanat akımı*

olarak başlayıp geliştikleri görülür. Üstelik hemen hepsi genelde doğdukları çağın toplumsal yapısının, bu yapıya bağlı düşünüş biçiminin, ideolojinin ürünüdürler” (Özkırımlı, 1981, s.411).

Hümanizm ve Rönesans, edebî akımların kaynağı kabul edilmiş, günümüze kadar çağdaş akımların üzerinde bu iki felsefi ve düşünce zemininin etkisi varlığını sürdürmüştür. İşte yazımızın konusunu oluşturan klasisizm, romantizm ve realizm akımlarını, “Hümanizm” ve “Rönesans” kavramlarının ortaya çıkardığı toplumsal ve sanatsal zemin içerisinde incelemeye başlayarak, günümüze kadar gerek birbirlerine olan gerekse edebiyat dünyasına olan etkilerini ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Hümanizm ve Rönesansın Işığında Klasisizm Akımı

Bir felsefi ve edebî düşünce olan hümanizm, İtalya’da 14. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkıp modern kültürün en önemli unsuru olarak Avrupa’nın diğer ülkelerine yayılmıştır. Hümanizm, insanın değerini kabul eden, onu her şeyin ölçütü olarak tanımlayan, insanın doğasını, yeteneklerini, sınırlarını ya da ilgilerini konu edinen bir felsefedir (Abbagnano, 1992, s.763). *“İnsan sevgisi üzerine kurulan hümanizm; insanlık aşkı anlamına gelir. Hıristiyanlığın katı kuralları içinde boğulan, skolastik düşüncenin zincirlerinden kendini kurtarıp nefes almaya çalışan sanatçılar yeni bir arayışın peşine düşmüşlerdi” (Çetişli, 2006, s.40).* Avrupa’da 14. yüzyıldan itibaren başlayıp 16. yüzyıl sonlarına kadar süren ırk ve din ayrımı gözetmeksizin bütün insanları eşit sayan, eski Yunan ve Latin edebiyatlarını, insan sevgisini içeren bir özle yeniden işlemeyi amaçlayan bu düşünce akımı “Rönesans”ın temelini oluşturur. Eski Yunan ve Latin kaynaklarından beslenen bu devir, matbaanın bulunması ve deneye

dayalı bilimlerin gelişmesiyle bütün Avrupa'da bilgiye karşı gösterilen bir ilgiye ve sürekli ilerleme fikrine dönüşür (Adıvar, 1944, s.142; Le Goff, 1994, s.211). Rönesans ve hümanizmin edebiyat üzerindeki etkisi büyüktür. Edebiyat akımlarının doğuş temelini bu iki felsefe ve düşünce sisteminde aramak gerekir. *“Bu hareket bütün dünya için, yeni bir uygarlık döneminin başlangıcı oldu. Hümanistler ve Rönesansçı aydınlar bugünkü Batı uygarlığının dil, edebiyat ve eğitim öğretmenleri oldular”* (Karaalioğlu, 1965, s.11).

Klasisizm, hümanist felsefe ve Rönesans hareketlerinin yaşandığı sosyal ve siyasi ortamda doğmuştur. Klasisizmin hümanizmin -bir takım farklılıklarla birlikte- daha şuurlu ve daha kurallı bir devamı olmuştur (Çetişli, 2006, s.46). *“Klasisizm tam anlamıyla aydınlanma çağının kapılarını aralamıştır”* (İnal, 1981, s. 34). Bu akım 16. yüzyılın sonlarında özellikle Fransa'da ortaya çıkmış, eski Grek ve Latin edebiyatlarını örnek almış, akıl ve sağduyuya önem vermiş, gerçeği ve doğayı akıl yoluyla incelemeye çalışmış, doğallığı ve gerçekliği temel almıştır. 16. yüzyılın sonlarından itibaren başlayıp 18. yüzyılın sonuna kadar varlığını devam ettiren klasisizm diğerleriyle karşılaştırıldığında en uzun ömürlü edebiyat akımıdır. Böylesine uzun soluklu bir düşünce sisteminin kaynağı, biri Yunan diğeri Fransız iki büyük akılcı filozofa; Aristo ve Descartes'e dayanmaktadır. Aristo, felsefeye ve metafiziğe mantık kapısından gidilebileceğini söylemiştir. Bu düşüncesi ona 'Mantığın Babası' unvanını kazandırmıştır. Descartes ise, akıl ve mantıkla yönetilen bir iradenin ihtirası ve güçsüzlüğü her zaman yenebileceğini, her şey gibi edebiyat ve sanatta da usul ve metotların etkin olması gerektiğini belirterek klasik estetiğin temellerini oluşturmuştur.

Rebelais ve Montaigne, Antik Yunan'ın bilgi kaynaklarını edebiyata aktarmışlar, aynı zamanda da o kaynakları hümanist gözle yeniden şekillendirmişlerdir. Rebelais ve Montaigne, Aristoteles'in Poetika'sında bulduğumuz aklın, sağduyunun, gerçeğe benzerliğin, ölçülülüğün, kurallara bağlılığın ve dilin öneminin üzerinde durmuşlar, klasisizmin temel taşı yerine oturtmuşlardır. Montesquieu, Voltaire, Diderot ve Jean Jacques Rousseau gibi düşünürler de felsefi hayata getirdikleri yeni yorumlarla, bu akımın gelişimine katkı sağlamışlardır. Bu felsefecilerin düşünce sisteminde hisler ve hayaller, akıl ve mantığın içerisinde erimiştir. Dolayısıyla klasik bir eserde lirizm boyutu da ortadan kalkmıştır. *“Klasisizme göre sanatın üç temel ögesi vardır: Akıl, sağduyu ve tabiat. Her eser güzelliğini akıldan alır. Sağduyuya uymayan bir anlatımın hiçbir anlamı ve değeri yoktur. Bu yüzden hiçbir şey gerçekten daha güzel değildir. İnsan ancak inandığı şeyden heyecan duyar. Tabiatta bulunan her şey sanatta da vardır. Bundan ötürü tabiatı taklit etmek gereği önemlidir. Zira yalnız gerçek olan şey taklit edilir. Gerçek olmayan hiçbir şeyin devamı olmaz. Neticede klasisizmi bir okul olarak kabul edersek bu okulun gayesi tabiatı uygun bir şekilde taklit etmektir. Rönesans'la birlikte insan hayatını kendi aklıyla düzenlemeye başlamıştır”* (Gökberk, 1974, s.336-337).

Klasik eserlerde biçim kusursuz ve dil herkesin her dönemde anlayabileceği şekilde sade ve anlaşılır bir özellik taşıdığından eserler zamana dayanabilmektedir. Aşağı yukarı bütün klasik yazarların eserleri bugün de severek okunmakta ya da dünya sahnelerinde oynanmaktadır. Kısaca klasik eserler evrenseldir (Gözler, 1976, s.10). Bu özellik, klasisizmi diğer akımlardan ayırır. Ana dil en güzel ve en sade şekilde kullanılır. Dildeki bu sadelik aynı zamanda ifadede yazarın her türlü sanattan uzak

kalmasına neden olmuştur. Sanatın ve hayalin kapalı yapısıyla yoğrulmuş bir dil yerine açık, anlaşılır bir dil tercih edilmiştir.

Konular insan tabiatına uygundur. Ancak klasik sanatçılar, hayatta nadir görülen, acayip, gülünç ve kaba sayılan vaka'ları konu edinmediler. Yabancı, sakat, dağlı, köylü gibi tipleri hem seçkin idealine hem de tabiatın genel tiplerine aykırı buldukları için eserlerinde yansıtmadılar. İdeal insanı aradılar, klasiklere göre ideal insan; her yerde, her çağda aranılan ve yaşayabilen insandı. Böylelikle âdeta hümanizmi devam ettirdiler. Klasisizm bu yönüyle de kendinden sonra gelecek edebî akımlardan ayrıldı. Ayrıca diğer akımlara nazaran klasisizmde roman türü ihmal edilmiştir. Klasisizm kendini daha çok şiir ve tiyatro türünde gösterir. Ancak klasik tiyatrodaki dekor, kostüm, tarihî ve mahallî renk kullanılmamıştır. *“Klasisizmin dünya edebiyatındaki temsilcileri trajedide Racine, Corneille; komedide Moliere; manzum mektup ve hicivde Beileau; fabluda La Fontaine; denemede Pascal ve La Bruyere; romanda Madame de La Fayette'dir”* (Kabaklı, 1994, s.280)

Klasisizm, 1839'dan yani Tanzimat'tan otuz yıl kadar sonra klasiklerden yapılan tercüme yoluyla edebiyatımıza yansımıştır: Ahmet Vefik Paşa'nın Moliere'den tercüme ve uyarlamaları; Şinasi ve Recai Zâde Mahmut Ekrem'in La Fontaine'den tercümeleri ayrıca Reşit Bey'in Racine'den yaptığı tercüme klasik akımın edebiyatımızdaki ilk yankıları kabul edilir. Özellikle Şinasi çağdaşlarından açık ara sıyrılarak Avrupa'nın gerçekleştirdiği gelişmenin özünü akıl ve kanunda bulur. Yeni dünyanın değerlerinin başında adalet, hak, hikmet gelmektedir. Adalet, aklın ve onun yapmış olduğu kanunun himayesine verilmelidir. Onun Batı kaynaklı fikirlerinin temelinde, aydınlanma devri filozoflarının Fontelle, Voltaire,

Montesquieu, Condorcet ve Ernest Renan vardır (Ülken, 1994, s.66-67; Tekeli ve İlkin, 1993, s.165). Aslında klasisizmin Yunan ve Latin kaynaklarına dayanması, Batılı eserlerin Hıristiyan temellerine gitmesi kültürümüze ters gelmiş, bu yönde eserler daha çok çeviriyle sınırlı kalmıştır.

Fransız İhtilali'nden Doğan Romantizm Akımı

Hıristiyanlık ve ona bağlı keskin ahlak kuralları bu dönemde son derece sert ve sınırlıydı. Mutlak krallık devrinde boy gösteren klasisizm sanatçıları, kral tarafından her daim koruma altına alınmış, bunun karşılığında klasikler rejim ve toplum konularını tartışmamışlardı. Asiller, burjuvalar ve köylüler ilk zamanlar bu düzenden memnun görünüyordu, sanat asillerin bir ayrıcalığı olarak kabul ediliyordu. Ancak 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde patlak veren Fransız İhtilali bu mutlak monarşiyi yıktı. Kilisenin ve kralın hâkimiyeti sona erdi. Hürriyet ve eşitlik fikirleri efendi-köle ilişkisine dayanan sistemi çökertti. Hürriyetçilikle birlikte ferdiyetçilik fikri de önem kazandı. Artık her insan bireydi. Halk bilinçlenmiş kendi kültürüne ve millî değerlerine yönelmişti. *“Toplumsal koşullar değiştiği zaman yazının da değişmesi doğaldı. Büyük devrim Fransız toplumunu derinden derine değiştirdiğine göre, bu topluma yeni bir yazın sunmak kaçınılmaz olmuştur. Geçirilen büyük değişimler sonucu, çağdaş insan coşkulu ve hüznü bir niteliğe bürünmüş, acılı bir yetersizlik ve eksiklik duygusu içinde kıvrılır olmuştur. Öncelikle usumuza seslenen klasik yazın böyle bir insanın yönelimlerini dile getiremezdi”* (Yücel, 1981, s.60). İşte kilisenin ve monarşinin otoritesinin yıkılmasıyla klasisizm de tarihe

karışmış, Fransız İhtilali'yle ortaya çıkan hürriyet, demokrasi ve ferdiyetçilik kavramları "Romantizm" in yani yeni bir akımın doğmasına yol açmıştır.

"Romantizm, Avrupa'da 19. yüzyılın ilk yarısında klasisizme tepki olarak doğan, duygu ve hayali ön planda tutan, doğadaki ve toplumdaki karşıtlıkları, çelişkileri yansıtmayı, kişileri ve toplumsal çevreleriyle vermeyi amaç edinen bir edebiyat akımıdır" (Çotuksöken, 1992, s.155). Toplumsal sıkıntılar, siyasi baskılar ve klasisizmin sanatçıyı zor durumda bırakan kuralcılığı romantizmin ortaya çıkmasının sebepleri arasındadır. Dolayısıyla ilk kez bir edebî akım başka bir edebî akıma tepki olarak doğmuştur. Tepkinin en büyüğü uzun bir zamandır varlığını sürdüren klasisizmin sanatçının özgürlüğünü kısıtlayan katı tavrına, ulusallıktan uzak tutumuna ve suni dilinedir. Romantizmin babası, Fransız İhtilali'nin düşünce kahramanlarından Rousseau'dur. Yine Kant, Fichte ve Schelling romantizmin felsefî hazırlayıcılarıdır. *"Kant, bilgi teorisinde insanın her şeyi kendi aklı yasalarının egemenliği altına alması gerektiğini savunmuştur"* (Bilhan, 1981, s.222). Daha sonra Victor Hugo yönetiminde kurulan edebiyat okulu bu akımı Fransa'dan tüm Avrupa'ya yaymış, o zamana kadar süregelen eski Yunan ve Latin taklitçiliği yerini Shakespeare, Goethe, Schiller hayranlığına bırakmıştır.

Romantizmle birlikte ölçü tanımayan kişisel duygu ve heyecanlara yer verilmiştir. Hayal ve fantezi ön plandadır. Artık sanatta aklın egemenliğine son verilmiştir. Bu edebiyat akımı hayallerin ve duyguların üstünlüğünü kabul ederek hem klasisizme hem de neoklasisizme baş kaldırmıştır. *"İngiliz Şair Wordsworth için hayal kavramı 'yaratıcıdır', gerçeğin tabiatına vâkıftır ve bundan dolayı da sanatın kabul edilebilir"*

sebebi veya açıklamasıdır. Şair, eşyaların hayatına nüfuz eden faal bir kimsedir. Bu yüzden hayal, yalnızca en bayağı çiçek veya hakir eşek, aptal bir oğlan ya da sadece bir çocuk olsalar bile nesnelere başka kalıplara sokan, onların zihinlerindeki keşfeden bir bilgi organıdır” (Wellek, 2002b, s.307). “Amerikan romantiklerine göre akıl çağı Tanrı’ya bir kenara itmiş, insanı öteki yaratıklardan ayrı bir yere koymuş, onun Tanrı’ya olduğu gibi doğaya da yabancılaşmasına yol açmıştır. Coşumcu (romantik) yazar şimdi yeniden Tanrı ve doğa ile bir bağ kurmanın arayışı içindedir. Her doğal olgunun arkasında da ruhsal bir gerçeklik vardır. Bu gerçekliğe ulaşmanın tek yolu kişinin sezgisidir. Buna göre aklın bir ilkesi olan gözlem bir yana bırakılmalı yerini sezgi almalıdır” (Emerson, 1950, s.24).

Romantizmi savunanlar edebî eserlerde belli konular yerine insan ve toplum hayatıyla ilgili her şeyin işlenebileceğini, dram ile trajedinin gülünç ile acıklının bir arada bulunabileceğini söylemişlerdir. Romantikler bütün trajedi kurallarını yıkarak temaşa vadisinde yalnızca drama bağlanmışlardır. Tabiat, sanatkarın ilham kaynağı, eser kahramanın sığınadır. Romantiklere göre tabiat görünen ve görünmeyen yanları ile anlatılmalıdır. Yalnız görünen manzarayı tasvir etmek yetmez. Onun derinindeki anlam da sezilmelidir. Çünkü sanat bir taklit değil bir yaratma işidir. Yaratmak için ele aldığımız kişinin, manzaranın ruhunun kavramak gerekir. Sanatçı hayal gücü ve çeşitli temalarla bu ruhun mucizesi hissettirir. Bu temalar içerisinde aşk, romantiklerin etkilendiği ve eserlerinde yansıtmaktan çekinmedikleri bir tema olmuştur.

Klasiklerin tersine romantiklerde din duygusu önemlidir. “*Hugo, Lamartine, Vigny, Nodier, Soumer, Deschamps gibi romantik yazar ve*

şairler Katolik'tiler" (Yücel, 1981, s. 59). Romantizm akımıyla birlikte Eski Yunan ve Latin efsanelerini yerini Hıristiyanlık dininin mucizeleri, millî destanlar almıştır. *"Özellikle romantizmin getirdiği millet olma bilincinin yönlendirmesiyle ortaya çıkan tarihî roman geniş okuyucu kitleleri üzerinde etkisini göstermiştir"* (Argunşah, 2002, s.440).

Romantikler çoğu zaman abartılı bir dil, çeşitli imajlar ve teşbihler, tasvirler kullanmaktan çekinmemişlerdir. Romantik yazar eseriyle iç içedir. Bireysellik tüm romantiklerin bağlı kaldıkları bir ilkedir. Yazarın bireysel hayal gücüne tanınan sınırsız özgürlükle, gizemli, garip, korkutucu konuların, doğaüstünün, geçmişin, uzak ülkelerin önem kazandığı bir süreç başlamıştır. Bireyin yakın çevresine duyduğu ilginin artması da günlük olaylarla sıradan kişilerin yazarın ilgi alanı içine girmesine yol açmıştır (Aytür, 1981, s.353). Romantikler, kendi karakterleriyle eserlerindeki kahramanı bir bütün halinde okuyucuya sunmaktan zevk alırlar. Kahramanlarına sık sık müdahale ederler.

"Romantizmle birlikte klasisizmin katı kuralları kırılmış, edip ve şairler istedikleri gibi coşkun ruh hallerini eserlerine aksettirmek imkânı bulabilmişlerdir" (Gözler, 1976, s.92). Rousseau, Goethe, Schiller, Stael, Chateaubriand, Wordsworth, Schlegel, Colridge romantizmin öncü sanatçılarıdır. Coşkulu şiirleri, romanları ve dramaları ile Victor Hugo, romantizmin en büyük temsilcisi sayılmaktadır. Lirik şiir ve romanda Alfred de Musset, kır hayatını anlatan romanları ile George Sand, derin felsefî şiirleri ile Alfred de Ving, konusunu Fransız tarihinden alan macera romanları ile halkın çok sevdiği Alexandre Dumas bu akımın en tanınmış yazar ve şairleridir.

Türk edebiyatını en fazla etkileyen akımın romantizm olduğu tartışılmaz bir gerçektir. 1860 yılından sonra Fransız edebiyatını örnek alan Tanzimat sanatçıları o çağın en belirgin edebiyat akımı olarak romantizmi benimsediler. Bu akımın halka açık yanı, adalete, hürriyete, derin hayallere, millî ruha, tabiata coşkulu bir şekilde bağlılığıdır. Bu coşkunluk ve hayallere bağlılık eserlerin içine sinmiştir. Romantik akımın ilk etkileri edebiyatımıza çeviri romanlarıyla girer. Fenelon'un "Telemak"ı ile başlayan çeviri çalışmalarını Victor Hugo'dan, Daniel Defoe'den, Alexander Dumas Pere'den, Lesage'dan Chateausriand'dan, Bernardin de Saint Pierre'den yapılan diğer çeviriler takip eder.

Romantik özellikleri ağır basan bu ilk çeviri romanların ardından, yine bunlara benzetilerek yazılmak istenen yerli romanlar gelir. Şemsettin Sami'nin "Taaşuk-ı Tal'at ve Fıtnat"; Namık Kemal'in "İntibah" ve "Cezmi", Ahmet Mithat Efendi'nin ise bu sahada büyük bir sayıya varan eserleriyle başlayan yerli romanlar, Batı'daki örneklerine gerçek anlamda ulaşamasa bile, hem sayıca hem de teknik bakımdan günümüze kadar önemli bir gelişme gösterir (Özön, 1985, s.111). Victor Hugo'nun ve Lamartine'nin Tanzimat sanatçıları üzerindeki tesiri büyüktür. Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Abdülhak Hamit Tarhan, Recaiizâde Mahmut Ekrem bu akımı benimseyen Türk edebiyatçılarıdır.

Servet-i Fünun kuşağıyla aynı yıllarda roman yazmaya başladıkları hâlde, romantik akıma bağlı kalan sanat anlayışları ve birtakım acemilikleri bünyesinde barındıran roman teknikleri bakımından bu topluluktan ayrılan Mehmed Celâl, Vecihî, M. Münci gibi yazarlar da vardır. Bunlardan Mehmed Celal ile Vecihî, Ahmet Mithat Efendi'nin romantik tarzdaki

eserlerine benzer geniş halk topluluklarına seslenen şairâne betimlemeleri, abartılı anlatımları ve acıklı olaylara yer veren romanlarıyla döneme imzalarını atarlar (Gündüz, 2009, s.776-777). Sadece Fransız kaynaklarıyla temasa geçen bu romancılar, kendi dönemlerinde realizm akımı güncel bir konum kazandığı halde bu akımı izlemek yerine Avrupa’da eski etkisini ve gücünü kaybetmiş olan romantizmi izlemeyi yeğlediler (Çetin, 2002b, s. 21). Daha sonra Halit Ziya Uşaklıgil, Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, gibi realizme yönelmiş romancılarımız bile bu akımın havası içinde bulundular. *“Hüseyin Rahmi birçok eserinde romantizmin genel kaideleri içerisinde yer alan esere müdahale etme ve okuru bilgilendirme alışkanlığından bir türlü vazgeçemez. Söz gelişi “Cadı” isimli eserinde mezarlığa gidilir. Romancı cadı kavramından esinlenerek “Eğer ölüler dirilseydi” diye yeni bir konu açar. Kendince yüksek felsefesini, biraz da komedi karıştırarak, dile getirir. Sonra konuyu ruh konusuna/sorununa taşır. Eskinin çetrefilli akıl yürütme yöntemleriyle alay etmek ve eski inanları okurun gözünde muamma haline getirmek için, devrine göre kültürlü sayılabilecek kahramanları Naşit Nefi Bey ve karısı Şükriye Hanımın akıllarını yorar”* (Gündüz, 2009, s.783).

Pozitivizmden Filizlenen Realizm Akımı

Her edebî akımda olduğu gibi realizmin de doğuşu felsefî bir düşünce sisteminin edebiyata ve sanata aktarılmasıyla başlamıştır. Fransız İhtilali ile başlayan siyasi ve toplumsal değişim, sadece Fransa’yı değil, öteki Batı ülkelerini de derinden sarsmıştır. 18. yüzyılın Aydınlanma Çağı yerini 19. yüzyılda Sanayi Çağı’na bırakmış, Batılı devletler arasında daha sonra cihan savaşlarıyla sonuçlanacak bir rekabetin ilk tohumları atılmıştır.

“19. yüzyıl, özellikle ikinci yarısından sonra, bir bilim yüzyılı olmuştur. Daha önceki dönemlere oranla çok sayıda yeni buluşlar insanların o güne kadarki bilgi temellerini sarsmış, oluşumlara görece açıdan değil, bilimsel verilere dayanarak yaklaşmanın gereğini gösterirken, bilgi alanlarımız da genişlemiştir” (Sunel, 1981, s.141). Bilimsel alandaki gelişmelerin büyük hız kazanmasıyla toplumsal hayatta da bu değişimler derin izler bırakmaya başlamıştır. Bilimin temel yasası “objektiflik” güçlenmiş, bu alandaki çalışmalar için tek ölçüt halini almıştır. Pozitivizm böyle bir zeminde ortaya çıkmıştır. *“Bu felsefenin temel amacı; pozitif bilimler vasıtasıyla bütün olayların meydana gelişlerindeki tabii ve değişmez kanunlarını keşfetmek ve bir hükme bağlamaktır”* (Çetişli, 2006, s.82). Heinrich Karl Marx adlı düşünürün öne sürdüğü görüşler toplum gerçeğini algılamada yeni boyutlar getirdi. İnsanlara her olayın kökeninde maddi nedenlerin yattığı gerçeğini gösterdi. Böylece toplumsal olayların akıldışı, gizemci, duygusal yollarla değil nedenselleme ve akılcılıkla kavranabileceğini vurguladı (Özdemir, 1981, s.102-103).

19. yüzyılda deneye dayanan bu ilimlerin gelişmesi özellikle de Auguste Comte’un pozitivizm felsefesi realist akımın doğmasına sebep oldu. Olaylar arasındaki bağlantıların gözlem ve deneyler sonucu ortaya çıkacak değişmez kanunlarla açıklanabileceğini ileri süren pozitivizm felsefesi, 1850’den sonra sosyal ilimler ve edebiyat sahasında kendini gösterdi. *“Böylelikle yazında ve romanda gerçekçiliğin etkilendiği felsefi akım pozitivizm olmuştur”* (İşler ve Türkyılmaz, 1997, s.103). Pozitivizm düşüncesini edebiyata uygulayan Fransız yazar Hypolyte Adolp Taine, ‘İngiliz Edebiyatına Giriş’ adlı makalesinde edebiyat teorisyeni ve eleştircisi olarak 19. yüzyılın ortalarında edebi eserlerin tabiat bilimlerinde

kullanılan metotlarla incelenmesini istemiştir. “Taine’e göre, edebî eseri yaratan üç sebep vardır: Bunlar ırk, yani millî karakter, tarihî devir ve fiziksel ve sosyal çevredir. Bu görüşün ışığında Taine, bir edebî eserden bir ferdin, bir toplumun ve ırkın ruhunun yakalamanın mümkün olduğuna inanmaktadır. Edebî eserler bilgi dolu dokümanlardır” (Kantarcıoğlu, 1993, s.128-129). Böylelikle edebiyat, pozitivism kuramını içine sindirmiş, romantizmin aşırı duygusallığını reddetmiştir. Hayale kapılmamak, gerçekten ayrılmamak realizmin temel ilkesini oluşturmuş, realizme göre sanatta gaye, doğayı olduğu gibi kopya etmek olmuştur. Birçok sanat akımında olduğu gibi realizmin de ortaya çıkış noktasında romantizme olan tepkisi büyük rol oynar. Romantiklerin o keskin duygusallığı, hayal bütünlüğü içerisinde eser verme isteği; çevresindeki varlıkları olduğu gibi algılamaya çalışan, bu algılamayı bir bilim adamı titizliğinde yapan, hisleri ve fantezileri dışarıda bırakan realistler için kabul edilemezdi. Nitekim bu iki akım, kalın çizgilerle birbirinden ayrılmış, günümüze kadar tesirini gösteren edebî bir tartışmanın tarihi örnekleri olmuşlardır. Romantik yazarlar bütün duygularını, sevgilerini, nefretlerini kahramanlarına yüklemiş ve bu hisleri olay unsuru içerisinde yaşatmışlardır. Ancak realistler bundan büsbütün kaçınırlar. Realistler tasviri dahi kendi ağızları ile değil o çevrede yaşatılan kişilerin gözüyle görüp öyle göstermeğe çalışırlar

“Bu akım romantizme tepki olarak doğmuştur ama klasisizme bir dönüş değildir. Romantizmin ahlâkçı, lirik ve hayalci görüşlerini reddetmiştir” (Kabaklı, 1994, s.297). Realizm, klasisizm gibi akıl ve sağduyu ile yetinmeyip bir anlamda akıllı bilimin emrine verir, gerçeği bilimle sınırlamak ister. Bu sebeple realistler eserlerinde, romantikler gibi olağanüstüklere, mucizelere, tesadüflere, hayali olanlara ve soyut olaylara

yer vermezler. Ancak bu anlayış çok derin bir şekilde verilmemiştir. Realistler eserlerinde yazmanın doğası veya yaratıcılığı gereği belirli ölçüde bireysel unsurları kullanmaya da devam etmişlerdir. “*Söz gelimi Balzac ve Flaubert gibi romancıların, realizm anlayışlarına gerektiği zaman romantizm de karıştırdıkları için ölmez eserler bıraktıklarına şüphe yoktur*” (Perin, 1943, s.140). “*Tabiata olan geniş sadakat anlayışı ile realizm, şüphesiz, hem plastik sanatların hem de edebiyatın eleştirel ve yaratıcı geleneğinin temel akımıdır*” (Wellek, 2005a, s.306). Realizm, özellikleri açısından incelendiğinde kendinden sonra gelecek birçok akımın öncülüğünü üstlenmiştir. Gerçekçilik ilkesine bağlı akımların giriş kapısı olmuştur. “*Realizmin romanda ve hikâyedeki üst basamağı natüralizm iken şiirdeki karşılığı parnasizm olarak adlandırılmıştır*” (Özkırımlı, 1981, s.420). Günümüz modern dünyasına uyarlanmış haline de “Neorealizm” ismi verilmiştir. Bu sebeple bu akımın doğuşundan günümüze kadar etkisini çeşitli isimler altında sürdürdüğünü söylemek yanlış olmaz.

“*Realistler için gözlem ve tasvir çok önemlidir. Evren bir illüzyon değil, gerçekten ve somut olarak var olan bir şeydir. Tepeler, ağaçlar, şehirler ve yıldızlar gözleyen bireylerin zihinlerindeki fikirler değildir. Bu varlıklar kendi başlarına akıldan bağımsız olarak vardırlar*” (Büyükdüvenci, 1989, s.135). Realistler, eserlerini inandıkları gerçek anlayışına uygun bir biçimde kaleme alabilmek için lüzumlu olan malzeme, bilgi, belge toplayabilmek düşüncesiyle gözlemde bulunur, araştırıp soruşturur, bilgi ve belge toplarlar. Nitekim pozitivizm düşünce sistemindeki deneyin yerini realizmde “bilgi ve belge” almıştır. “*Tolstoy, ‘Savaş ve Barış’ isimli ünlü romanını kaleme almadan önce aylarca yanında haritalarla savaş meydanlarını gezmiştir. ‘Goncourt Kardeşler’ ise, romanı bilimsel*

terimlerle tanımlamışlar onu tarih gibi düşünüp gerçek dokümanların kaydı olarak görmüşlerdi” (Kantarcıoğlu, 1993, s.123). Yine Flaubert (kendi öğrencisi olan) genç Maupassant’a bir ağacı, onun bütün ağaçlardan ayıran özellikleri keşfedene kadar gözlemlemesi, ancak ondan sonra o belli ağacın biricik niteliğini uygun bir biçimde dile getirecek sözcükler aramasını söylemiştir (Özdemir, 1981, s.105). “Realistler, töre âdetlerini incelemek için, not alma usulüyle çalışırlar” (Kabaklı, 1994, s.298) Dolayısıyla bilgi ve belge toplamak iyi bir gözlemin temel şartıdır. Bu gözlemleri yapan yazarlar gerçeklik endişesiyle laboratuvar çalışması titizliği içinde eserlerini kaleme alırlar. Ancak bu gözlem ve tasvirleri sadece bakmak, öylesine tabiatı kopya etmek şeklinde düşünmek yanlıştır. Çünkü bu akımda, gerçeğin anlatılması için kişilerin psikolojileri, onların kişiliklerini etkileyen çevrelerinin tanıtımı, içinde buldukları ortam ayrıntılarıyla verilir. “Bir bakıma sanatçının duygu ve hükümleri karıştırılmadan, kişilerle birlikte töre ve âdetler yani o kişileri meydana getiren sosyal çevre gözlenmelidir” (Kabaklı, 1994, s.297). Çevresel faktörler, sosyal hadiseler, iklim gibi unsurlar eser üzerinde doğrudan etkilidir.

Realistler olağanüstü kişilere ve olaylara yer vermezler. Realist eserde konu her gün görülebilen basit olaylardır. Nadir vakalara, coşkun serüvenlere asla yer verilmez. Günlük hayatlar ve ruh halleri anlatılır. Hiçbir seçim yapılmadan, bayağı, çirkin, güzel, basit veya alelade olaylar anlatılır. Okuyucuyu duygusallığa sevk edecek, hayal dünyasına sürükleyecek olayları işlemekten kaçınılır. Olayların oldukça basit, her gün karşılaşılabilecek türden olması realistlerin eserlerinde olay unsurunu pek ciddiye almadıklarını gösterir. “Zira realist yazarlar, Goncourt Kardeşler’in yaptığı gibi romanda vak’ayı öldürmüşlerdir” (Çetişli, 2006, s.88). Ancak

bu unsur realist sanatçılarca bir kenara itilmiş gibi görünse de olaylar çok sağlam bir sebep-sonuç ilişkisi dâhilinde karşımıza çıkar. Nedensellik realist yazarların işlediği vakada temel ilkedir. Bu anlayış olağan dışılığa, sürprizlere ve tesadüflere fırsat vermez.

“Kişi ve olayları aslına bağlı kalarak ve böyle bir tutuma elverişli, yalın dilsel araçlarla yansıtmak, gerçeklik (realizm) akımının özünü oluşturur” (Cemal, 1981, s.404). Sanatçılar kişiliklerini eserlerinde gizlerler. Yazar objektiftir; kendini roman dünyasından soyutlamıştır, kendi zevk, fikir ve anlayış tarzlarını yarattıkları roman kahramanında farklı tutmaya çaba gösterirler. *“Turgenyev’e göre realizm, romancı ile roman kişileri arasındaki göbek bağı kesmiştir”* (Karaaliolu, 1965, s.88).

Realistlerin üslûbu açık, kusursuz ve yapmacıksızdır. Realistlerin eseri meydana getirirken laboratuvar çalışması titizliğindeki hassasiyetleri dil ve anlatım da görülür. Bu durum romantiklerin ağdalı, süslü ve sanatlı söyleşiyle taban tabana zıttır. *“Hikâyeci Maupassant, ustası Flaubert’in şu öğüdünü hatırlatmaktadır: Söylemek istediğiniz her ne olursa olsun, o şeyi en iyi izah edecek bir kelime, en iyi canlandırarak bir fiil, en güzel niteleyecek bir sıfat vardır. Şu hâlde, o kelimeyi, o fiili, o sıfatı bulana kadar sabırlıca aramanız lâzımdır”* (Kabaklı, 1994, s.299). Görüldüğü gibi realistler, gözlem sırasında sergiledikleri tavrı üslûpta da devam ettirmektedirler.

Realist yazar hiçbir seçim yapmadan olayları bayağı, basit ve güzel halleriyle kaleme alır. *“Goncourt Kardeşler’in toplumun her kesimini inceden inceye gözlemleyip belgelendirmek için Paris’in kenar mahallerini, hastaneleri, hanları, meyhaneleri, yoksul halkın yaşadığı çevreleri*

betimlemeleriyle o güne değin yapıtlara pek girmemiş, girse de anlatıma çeşni katan yardımcı bir öge olmaktan ileri gidememiş olan “aşağı tabakanın yaşamı” romanlara konu olmaya başlamıştır” (Sunel, 1981, s.143). Aslında realistlerin ahlaki bir kaygı gütmemesi romantiklerle benzerlik gösterir. Romantikler de konu seçiminde toplumun değer yargılarını çok fazla göz önünde tutmazlar. Bazen bir sokak kadını bazen de düzene karşı çıkan bir köylü roman kahramanı olarak karşımıza çıkar. Ama realistlerin romantiklerden farkı ayrıntılara verdikleri önem ve tasvirlerindeki abartıdan uzak, yalın anlatımda gizlidir.

Bizim edebiyatımızda gerçekçilik akımının etkisinin ilk örneklerini Tanzimat dönemiyle birlikte başlayan süreçte Samîpaşazâde Sezai'nin “Sergüzeşt”, Recaiizâde Mahmut Ekrem'in “Araba Sevdası” adlı romanlarında görebiliriz. Sezai'nin hikâyelerinde ‘doğa güzellikleri – insan ve üslûp’ dengeli bir uyum içinde verilir. Onun eserleri romantizmden realizme geçişin ilginç örnekleridir (Par, 1991, s.171; Gündüz, 2009, s.773). *“Türk romanının romantizmden realizme geçişini açıkça gösteren Samîpaşazâde Sezai'nin “Sergüzeşt”i bir vaka gözlem ürünüdür”* (Kudret, 1965, s.97-98). Yazar “Sergüzeşt”in içerisinde zaman zaman romantik üslûbu kullanmaktan kaçınmamış, kendi duygularını eserin içerisine serpiştirmiştir. Böylelikle Araba Sevdası'ndan önce yazılmasına rağmen ilk realist roman olma özelliğini kaybetmiştir. *“Araba Sevdası romanında ise Çamlıca semtinin tasvirleri edebiyatımızın karşılaştığı ilk realist tasvirlerdir”* (Tanpınar, 1997, s.494).

Realist birçok unsurun kullanılması; çevre tasvirlerinin, karakter tahlillerinin yalın ve gerçekçi yapılması bu eserin edebiyatımızın ilk realist

romanı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Yine de ilk realist romanın Araba Sevdası mı yoksa Sergüzeşt mi olduğu tartışmaya açık bir mevzudur. Ayrıca Tanzimat sanatçıları gerçekçilikle (realizm) doğalcılığı (natüralizm) bir tutmuşlardır. *“Nitekim ‘hakikiyyûn’ terimi hem gerçekçiler hem de doğalcılar karşılığı kullanılmıştır. İlk gerçekçi ürünlerden sayılan Nabizâde Nazım’ın Karabibik’i de bu yolda yazılmıştır. Nabizâde yapıtın ön sözünde gerçekçi romana bir örnek vermek istediğini söyler”* (Özkırmılı, 1981, s.419). Edebiyatımızda romantik tarzda yazdığı eserleriyle tanınan Ahmet Mithat Efendi, daha sonraki dönemlerde gerçekçi akıma uygun olarak yazdığı *“Felatun Beyle Rakım Efendi, Yeryüzünde Bir Melek, Henüz On yedi Yaşında, Müşahadat, Jöntürk”* gibi romanlarında toplumsal sorunlara eğilir.

Türk edebiyatında realizmin, Servet-i Fünûn döneminde daha etkili olduğunu görmekteyiz. *“Halit Ziya’nın da içinde bulunduğu Servet-i Fünûn topluluğu romancıları kendilerini romantizmin etkisinden tamamen kurtaramamışlardır. Bununla birlikte zamanla realizme yönelmişler ve içinde buldukları çevrenin hayatını romanlarına yansıtmaya başlamışlardır”* (Altınkaynak, 2004, s.453). Batılı roman tekniklerini edebiyatımıza kusursuzca uyarlayan Halit Ziya Uşaklıgil *“Mai ve Siyah”* adlı eserinde realizm akımının romantizmden farklarını açıkça ortaya koymuştur. Olayları sebep-sonuç bağlamında düzenlemiş, ortaya çıkan sonuçların sebeplerini ayrıntılı olarak sergilemiştir. Değerlendirmeyi, yorumu okuyucuya bırakmıştır. Gözlem unsuruna büyük önem vermiştir. Yine *“Servet-i Fünun döneminde Suriye ve İstanbul’da konak hayatına dair gözlemlerini realist bir tavırla ve eleştirel bir dikkatle ele alan Fatma Aliye, başarılı betimlemeleriyle eserler vermiştir”* (Gündüz, 2009, s.777). Servet-i

Fünûn topluluğundan bağımsız bir edebiyat anlayışı benimseyen Hüseyin Rahmi Gürpınar da, eserlerinde gözleme büyük ölçüde önem vermiştir. Türk toplumunun neredeyse bir asır önceki görüntüsünü gözler önüne tüm çıplaklığıyla sermiştir. *“Mahalle kadınlarının dedikodularını, gelin-kaynana geçimsizliklerini, kabadayların maceralarını, haremlük-selâmlık ilişkileri, cadı, gulyabanî gibi varlıklara inananların gülünç durumlarını, Beyoğlu'nun eğlence yerlerini başarıyla yansıtmıştır”* (Par, 1991, s.104). *“Hüseyin Rahmi, Vassaf Kadri, Ali Sami, Süleyman Sudi gibi romancılar sokağın, evin, konağın havasını, rengini esere sokarlar. Romanlarda betimlenen/tanıtılan yerler; realist ve natüralist sanat terbiyesinin gereği olarak, varlıklı ailelerin, konakların değil; mahalle aralarında, kenar semtlerde yaşayan sıradan insanların çeşitli yaşam biçimlerine sahne olur. Artık romanlar konağın dar çevresinden kurtulmuş, olaylar geniş alanlara taşınmıştır”* (Gündüz: 2009, s.788-789). Romancı ve hikâyeci olarak Ömer Seyfettin ve Refik Halit Karay gibi yazarlar da realist unsurları eserlerine taşımışlardır.

Sonuç

Literatürü incelediğimizde bu üç büyük akımın gerek çıkış noktaları gerekse etkiledikleri yapıtlar açısından edebiyat dünyamızda büyük izler bıraktığını, toplumu derinden etkileyen sosyal ve siyasal olayların edebî düşüncelerin ortaya çıkışında büyük rol oynadığını görmekteyiz.

Klâsisizm, romantizm ve realizm birbirinden üstün akımlar değildir. Bu akımların her birinin dünya çapında başarı kazanmış eserlere sahip olduğu açıktır. Bir edebî akımın zirvede olduğu zamanlarda prensipler tartışılır, teoriler iyice yerleşir, yazarlar tarafından eserler iyice hazmedilir ve sonrasında yazılan eserlerin en çok beğenilenler olduğu görülür. Tüm akımlar aslında ne belli bir noktada başlamışlar ne de belli bir noktada sona ermişlerdir. Her akım tarihin belli diliminde diğer akımlara nazaran daha fazla rağbet görmüştür. Bu rağbet o akımın doğuşundan çok sonra bile belli kıstaslarla kendini göstermeye devam etmiştir. Bu nedenle bugün hâlâ birçok eski akımın temel prensiplerini taşıyan eserlere rastlamaktayız. Literatüre baktığımızda yeni bir akımı benimsemiş bir yazarın sonraki eserlerinde daha önce savunduğu akımın varlığını da devam ettirdiğini görürüz. Nitekim edebiyatımızın ilk realist eserlerinden biri olan “Sergüzeşt”in içerisinde zaman zaman romantik üslûp kullanılmış, yazar kendi duygularını eserin içerisine serpiştirmiştir. Dolayısıyla romantizm akımının etkisi bu eser üzerinde devam etmiştir.

Edebiyat akımlarının doğuşunda dönemin etkili siyasi ve toplumsal olayları büyük rol oynamıştır. Olaylar ve akımlar arasında doğrudan bir etkileşim vardır. Bu etkileşim aynı zamanda felsefi, kültürel ve sanatsal bakış açılarını meydana getirmiştir. Kaynakları incelediğimizde dünyayı

sarsan her olay edebiyatı ve edebiyatın fikrî zeminini derinden etkilemiş, bu olayların edebiyattaki yansımaları akımlarda kendini göstermiştir. Batılıların toplumsal ve siyasi olaylarla edebî düşünce sistemlerini ilişkilendirmeleri birçok çalışmada karşımıza çıkmaktadır. Ancak özellikle kendi edebiyatımızda çeşitli sosyal, siyasî olayların etkisiyle ortaya çıkan felsefi ve estetik unsurların edebî akımlara dolayısıyla bireysel olarak sanatçıya olan etkisi üzerine çok fazla inceleme yapılmamıştır. Oysaki bu unsurlar sanatçıların eserlerini şekillendirirken onlara yol gösterir ve bir süre sonra sanatçıların dünya görüşlerini belirler. Bu durum kendi edebiyatımız için de geçerlidir. Örneğin, Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı'nın isimlendirilmesindeki en büyük etken, dönemin siyasal olayı Tanzimat Fermanı'dır. Bu siyasal olay edebiyatımızı derinden etkilemiş, dönemin eserlerini içerik, sanatçıların da düşünüş tarzları bakımından farklı kılmıştır. Diğer edebiyat dönemlerimizin oluşumunda da edebî akımların birbirleriyle olan tartışmaları, kavgaları temel alınmıştır. Bu makalede klasisizm, romantizm, realizm akımlarının ülkemizde ve dünyadaki toplumsal, siyasal olaylarla ilişkisi ele alınmış, neticede sanatçılar üzerindeki derin etkileri incelenmiştir. Bundan sonraki yapılacak çalışmalarda diğer edebî akımlar da toplumsal ve siyasi olaylarla ilişkilendirilebilir. Böylelikle alanla ilgili daha fazla çalışma yapılarak edebî akım-toplumsal olay ilişkisi en geniş boyutuyla ele alınmış olur.

Kaynakça

- Abbagnano, N. (1992). Hümanizm (Çeviren: Nesrin Kale). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25(2), 763-770
- Adıvar, A. (1944). Tarih Boyunca İlim ve Din. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Altınkaynak, Y. (2004). Aşk-ı Memnu Ne Kadar Realist?. *Türk Dili*. 629, 453–458.
- Argunşah, H. (2002). Tarihi Romanın Yükselişi. *Hece*, 65-66-67, 440-449
- Aytür, N. (1981). Amerikan Yazınında Akımlar. *Türk Dili*, 1(349), 340-361
- Bilhan, S. (1981). Büyük Fransız İhtilali ve Türk Devrim Hareketleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 14(1), 213-230
- Büyükdüvenci, S. (1989). Realizm ve Eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22(1), 135-150
- Bostancı, K. (2002), Suut Kemal Yetkin ile Halid Ziya Uşaklıgil Arasında Roman Üzerine Bir Tartışma. *Hece*. 65-66-67, 385-386.
- Cemal, A. (1981). Almanca Yazında Akımlar. *Türk Dili*, 1(349), 402-410.
- Çetin, N. (2002a). II. Abdülhamit Dönemi Türk Romanı (1878-1908). *Hece*, 65-66-67, 34-52
- Çetin, N. (2002b). Tanzimat Döneminde Türk Romanı (1860-1878). *Hece*, 65-66-67, 21-33
- Çetişli, İ. (2006). Batı Edebiyatında Edebi Akımlar. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çotuksöken, Y. (1992). Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Cem Yayınevi
- Emerson, R. W. (1950). Complete Essays and Other Writing, New York
- Gökberk, M. (1974). Felsefe Tarihi. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Gözler, H. F. (1976). Avrupa'da ve Bizde Yazar ve Eserleriyle Edebiyat Akımları Yardımcısı 1. İstanbul: Damla Yayınevi
- Gündüz, O. (2009). Geleneksel Anlatma Formlarından Çağdaş Romana, *Turkish Studies*, 4(1), 763-797
- İnal, T. (1981). Klasisizm, *Türk Dili*, 1(349), 19-36

- İşler, E. ve Türkyılmaz, Ü. (1997). Geleneksel Romandan Çağdaş Roman'a Kişilerin Anlatıdaki Konumu. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 102-109
- Kabaklı, A. (1994). Türk Edebiyatı. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları
- Kantarcıoğlu, S. (1993). Edebiyat Akımları ve Edebi Metinler. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları
- Karaalioğlu, S. K. (1965). Edebiyat Akımları.. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Kudret, C. (1965). Türk Romanında Hikâye ve Roman. İstanbul: Varlık Yayınları
- Le Goff, J. (1994). Ortaçağda Entelektüeller (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Özdemir, E. (1981). Gerçekçilik Üzerine Yargılar. *Türk Dili*, 1(349), 97-138
- Özkırımlı, A. (1981). Türk Yazın Tarihinde Akımlar, *Türk Dili*, 1(349), 411-435
- Özön, M. N. (1985). Türkçede Roman. İstanbul: İletişim Yayınevi
- Par, A. H. (1991). Şairler ve Yazarlar. İstanbul: Serhat Yayınevi
- Sunel, A. H. (1981). Doğalcılık. *Türk Dili*, 1(349), 138-167
- Tanpınar, A. H. (1997). 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Çağlayan Basımevi
- Ülken, H. Z. (1994). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. İstanbul: Ülken Yayınları
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1993). Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Yücel, T. (1981). Fransız Coşumculuğu. *Türk Dili*, 1(349), 59-83
- Wellek, R. (2002a). Edebiyat Tarihinde Realizm Kavramı (Çeviren: Sıdık Yüksel). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4(2), 305-328
- Wellek, R. (2002b). Edebiyat Tarihinde Romantizm Kavramı (Çeviren: Sıdık Yüksel). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2(2), 273-320